

УДК 378.14
DOI: 10.24144/2524-0609.2020.47.52-56

Козяр Михайло Миколайович

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН
кафедра практичної психології та педагогіки
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, навчально-науковий інститут психології та соціального захисту
м. Львів, Україна
mykhaylo.kozyar@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-598X>

Дзюба Петро Миколайович

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедра загальновійськових дисциплін
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна
pit76@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-7336-5279>

Романишина Людмила Михайлівна

доктор педагогічних наук, професор
кафедра педагогіки
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
м. Хмельницький, Україна
romanyshyna43@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6026-2614>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Анотація. Мета статті полягає у визначенні теоретичних основ формування толерантності у майбутніх офіцерів. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: теоретичні — аналіз, синтез, систематизація, порівняння, моделювання та узагальнення — для опрацювання наукових джерел, з теоретичних основ формування толерантності у майбутніх офіцерів. У статті розглянуто проблему формування толерантності майбутніх офіцерів. Під толерантністю майбутніх офіцерів розуміють професійну якість, яка передбачає сформованість умінь виконувати обов'язки в умовах сучасного військово-політичного середовища, що передбачає повагу й розуміння своїх колег і підлеглих, уміння спілкуватись з ним, знаходити спільну мову. Розглянуто види толерантності: медична, фізіологічна, комунікативна, вікова, освітня, міжкласова, міжкультурна, професійна, управлінська, соціально-економічна, географічна, расова, релігійна, гендерна, політична, сексуальна, маргінальна, міжнаціональна, міжетнічна). Ці види доповнено військово-професійною толерантністю.

Ключові слова: майбутні офіцери; вищий військовий навчальний заклад; освітній процес; толерантність; гуманітарні дисципліни.

Вступ. Підготовка майбутніх офіцерів до професійної діяльності є важливим етапом у захисті України. Від рівня готовності майбутніх офіцерів залежить безпека держави, непорушність їх кордонів. Відомо, що освітній процес є складною, але цілісною системою підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти різного професійного спрямування. Не є винятком і військові вищі навчальні заклади (ВВНЗ). Результати засідання колегій Міністерства оборони України (2016–2019 рр. показали, що стан готовності офіцерів до роботи з військовослужбовцями потребує її підвищення на основі впровадження в підготовку майбутніх офіцерів інноваційних технологій. Це набуває особливого значення в умовах операції об'єднаних сил (ООС) в окремих районах Донецької і Луганської областей. В цих умовах військовослужбовці потребують особливої уваги з боку офіцерів. І одним із факторів, що забезпечує кращі взаємини між військовими є сформована толерантність у офіцерського складу.

Нині проблема толерантності займає суттєве місце у педагогічних дослідженнях. Це обумовлено низкою причин. У першу чергу це пояснюється появою освітньої парадигми з гуманістичним напрямом. Гуманізація освіти є вимогою часу і стосується підготовки фахівців усіх спеціальностей. Не є винятком і підготовка майбутніх офіцерів, яка передбачає

зібраність, дисциплінованість, уміння підпорядкованість наказам. Перехід випускників загальноосвітньої школи до навчання у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) вимагає від викладачів і офіцерів приділяти особливу увагу адаптації курсантів і військовослужбовців до військової служби. Тому на даному етапі суттєву роль відіграє рівень сформованості толерантності майбутніх офіцерів і процес починається ще під час навчання у ВВНЗ.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Проблема підготовки майбутніх офіцерів до військової служби завжди була в центрі уваги науковців.

У наукових пошуках вітчизняні вчені звертались до проблематики професійної підготовки майбутніх фахівців: сутність та зміст професійної підготовки майбутніх фахівців розглядали В. Биков, С. Гончаренко, Р. Горбатюк, Н. Ничкало, О. Пехота, В. Поліщук, Л. Романишина, Н. Самсонова, Л. Спірін, Н. Телічко та ін.; обґрунтуванню сутності професіоналізму присвятили свої дослідження А. Алексюк, Б. Ананьєв, Ю. Бабанський, Н. Кузьміна, А. Маркова, С. Сисова та ін.). Значну увагу сучасній військовій, психолого-педагогічній підготовці приділили О. Бикова, Д. Блохін, О. Діденко, М. Варій, Я. Зорій, О. Майстренко, О. Маслій, В. Маслов, М. Нецадим, О. Торічний, В. Ягупов та ін.

Розвиток духовних цінностей, моральної куль-

тури перебував у центрі уваги науковців Г. Балла, В. Бутенка, В. Гринькової, В. Томашевського та ін.

Проблему формування толерантності майбутніх фахівців досліджували О. Біда, О. Матієнко, О. Орловська, Ю. Тодорцева, М. Шерман та ін. Однак, проблема толерантності не набула достатнього розвитку в психолого-педагогічній літературі. Це стосується як закладів вищої освіти так і ВВНЗ.

Мета статті полягає у визначенні теоретичних основ формування толерантності у майбутніх офіцерів.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження: теоретичні** — аналіз, синтез, систематизація, порівняння, моделювання та узагальнення — для опрацювання наукових джерел, з теоретичних основ формування толерантності у майбутніх офіцерів.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка майбутніх офіцерів – це сучасний процес, який характеризується своєю цілісністю і послідовністю. Однією з відмінностей сучасного освітнього процесу є його гуманізація. Тому значне місце в підготовці майбутніх офіцерів відводиться удосконаленню змісту гуманітарних дисциплін. У нашому випадку ми пропонуємо звертати увагу на проблему толерантності. Ми виходили з того, що гуманітарна підготовка у ВВНЗ є однією з складових професійної підготовки майбутніх офіцерів.

У працях багатьох дослідників висловлюється думка, що нині «однією з найбільш значущих у форматі міжнародного, міжконфесійного та окультуреного спілкування є проблема толерантності» [1, с. 31].

Як наукова категорія «толєрантність» розглядається в загальному контексті. Так, в Декларації принципів толєрантності [2] подано, що толєрантність «означає поважання, сприйняття та розуміння

багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості». А на індивідуальному рівні толєрантність розглядається як «особливий умонастрій, життєво-психологічна установка, яка дозволяє бачити в іншому (політичному, конфесійному, індивідуальному) «Я» цінність, рівнозначну власному «Я» [3, с. 24]. У працях Т.Атрощенко проведено узагальнення проблеми толєрантності, як особливої аксіологічної компоненти освітнього процесу, що сприяє вияву самообмеження конкретної особи і полягає в суб'єктно-особистісному добровільному обмеженні, а не є результатом примусу. [4].

На поняття «толєрантність» існує декілька точок зору. Зокрема: «толєрантність» виділяють як:

- одну з універсальних цінностей сучасного суспільства;
- прояв безпосередньо пов'язаний із ліберальною традицією;
- альтернативу неможливості взаєморозуміння (люди й різні культури);
- допомога визнати легітимність законних інтересів іншої людини, сформулювати готовність до діалогу, декларує відкритість[5].

На основі вище поданого визначень і особливостей толєрантності подаємо власне визначення цього терміну: *толєрантність майбутнього офіцера – це професійна якість, яка передбачає сформованість умінь виконувати обов'язки в умовах сучасного військово-політичного середовища, що передбачає повагу й розуміння своїх колег і підлеглих, уміння спілкуватись з ним, знаходити спільну мову.*

Визначено багато видів толєрантності, які детально описані в літературі. Це відображено на рис. 1.

Рис. 1 Основні види толєрантності за Т.Атрощенко[2]

На нашу думку, цей перелік потрібно доповнити толєрантністю, яка повинна характеризувати офіцерів військово-професійна.

Професійна підготовка майбутніх офіцерів має бути спрямована не лише на військову підготовку, але й на розвиток практичних умінь і навичок виховання особистісних якостей, адже офіцери виступають у ролі командирів і вихователів. Уміння виховувати є однією з вимог професійної діяльності офіцера. На нашу думку, розвиток особистісних якостей майбутнього офіцера відбувається на ідеях толєрантності. У працях науковців відзначається, що вихователям

«має бути притаманна духовність, самовідданість, відповідальність, толєрантність, любов до пацієнтів. Адже толєрантність є основною умовою злагоди в громаді, це надання права людині терпимо ставитись до іншої думки, вірування, поведінки» [6, с. 75].

Вивчення проблеми толєрантності обумовлено тим, що українське суспільство вимагає сформованості у фахівців загальнолюдських цінностей, а це вимагає наявності зв'язків між культурою та освітою. Такі акцент розставлені у Національній стратегії розвитку освіти на 2012–2020 рр. [7], де наголошено на необхідності посилення гуманітарного розвитку

України та переосмислення професійної підготовки майбутніх професійних кадрів, що стосується і майбутніх офіцерів. А це викликає «підвищений інтерес до загальнолюдських цінностей» [8, с. 49].

Саме гуманітарна освіта «сприяє духовній консолідації суспільства, професійно-культурному росту індивіда, формуванню творчої особистості, скеровує свої сили на формування світогляду молодого покоління. Допомагає пізнати та усвідомити своє генеалогічне коріння, культурно-історичні традиції, звичаї, історію розвитку та формування свого народу, бере участь у формуванні освіченої молоді» [6, с. 70–71].

За баченням Є. Дворнікової [9, с.13] саме гуманітарну підготовку майбутніх фахівців потрібно розглядати як поліфункціональний засіб формування нових відносин і норм поведінки.

У працях В. Гриньової [10] показано, що майбутній фахівець має бути духовно багатогою особистістю, володіти творчими здібностями, розуміти потребу у саморозвитку та самопізнанні власних духовних потреб.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити можливості гуманітарних дисциплін у формуванні толерантності: у процесі вивчення гуманітарних дисциплін курсанти навчаються творчо і критично мислити, ставити запитання і на них відповідати. У підготовці майбутніх офіцерів питання толерантності потрібно вводити і в плани з фахових дисциплін з використанням принципу інтеграції. З цією метою необхідно: сформуувати в курсантів наукові знання, поняття і вміння; забезпечити професійну спрямованість змісту освіти [6, с. 73].

Гуманітарні дисципліни виступають одним із факторів формування професіоналізму майбутнього офіцера, в якому закладені й основи толерантності. Особливостями формування толерантності майбутніх офіцерів є те, що необхідно знайти точки стику між військовими і гуманітарними дисциплінами, що зробити не так просто, але потрібно (обов'язковість виконання наказів командира, дисциплінованість і толерантністю відношень).

Значна роль у формуванні толерантності майбутніх офіцерів належить гуманітарним дисциплінам: «Філософія», «Історія України», «Кіберкультура», «Педагогіка», «Психологія», «Етика і естетика».. Для цих дисциплін характерним є взаємозв'язок між змістом цих дисциплін, який спрямований на формування моральних якостей людини, серед яких і толерантність.

Суттєвим внеском у вивчення проблеми толерантності є праці Л. Хоружої [11]. За баченням ученої розвиток толерантності у процесі вивчення гуманітарних дисциплін забезпечує терпимість та відкритість у відношеннях між людьми, визнання їх різноманіття, вміння розвивати здібності до спілкування, вміння протистояти несправедливості, підлості, ненависті. А також уміння вирішувати суперечності та долати труднощі [11, с. 170].

З метою формування толерантності академік І.Зязюн пропонує під час професійної підготовки майбутніх фахівців провести ґрунтовне структурування гуманітарних і спеціальних знань на основі міждисциплінарних зв'язків. За баченням науковця різниця між традиційною та гуманістичною освітою полягає в тому, що «перша оцінює внутрішній світ студента як невідповідний вимогам освіти, друга розглядає його як контекст учіння, при цьому захоплюються інтуїтивність фантазії, виявлення почуттів» [12, с. 19].

Таким чином, формування толерантності є важливим завданням у професійній підготовці майбутніх фахівців, особливо якщо вони виконують окрім фахової функції і виховну.

Викладений матеріал дозволяє зробити наступні **висновки**, що визначені теоретичні основи формування толерантності майбутніх офіцерів тісно пов'язані з процесами, які відбуваються у закладах вищої освіти. Формування толерантності майбутніх офіцерів характеризується низкою особливостей:

- офіцери приймають участь у бойових діях на сході України, є обстановка особливо напружена, тому взаєморозуміння між командирами і військовослужбовцями мають суттєве значення оскільки підтримують атмосферу взаємної довіри;

- є потреба у підтримці військовослужбовців, які вперше стикаються з бойовою обстановкою;

- майбутні офіцери повинні вміти проявляти толерантність в умовах виконання наказів командирів, дотримання військової дисципліни, прийняття рішень, які впливають на хід бойових дій.

Проблема формування толерантності майбутніх офіцерів ще недостатньо досліджена науковцями, тому потребує більшої уваги.

До перспектив подальших досліджень відносимо: визначення зовнішніх і внутрішніх факторів, які позитивно і негативно впливають на формування толерантності (педагогічних і психологічних); удосконалення змісту фахових дисциплін з метою формування толерантності майбутніх офіцерів.

Список використаної літератури

1. Толерантність: теорія і практика: Роздуми філософів і релігієзнавців: Міжнародні правові документи (витяги) / упоряд., авт. передм. М. Ю. Бабій. Київ: ЦРІСУАР, 2004. 126 с.
2. Декларація принципів толерантності: утверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (дата звернення: 22.07.2020).
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25 червня 2013 р. №344/2013 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 22.07.2020).
4. Атрошенко Т. О. Принципи забезпечення дієвості системи формування міжнетічної толерантності майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки в магістратурі. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*: зб. тез доп. III міжнар. наук.-практ. конф. (Мукачево, 24–25 жовт. 2019 р.). Мукачево: вид-во МДУ, 2019. С. 27–28.
5. Кострубань Р. В. Обґрунтування потреби у формуванні толерантності у майбутніх учителів, які навчаються у педагогічних коледжах. *Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії і практики*: зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 18–19 груд. 2015 р.). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2015. С. 71–74.
6. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме. *Вопросы философии*. 1997. № 11. С. 46–54.
7. Музальов О. О., Шиделко А. *Професійна адаптація майбутніх фахівців у процесі культурологічної підготовки*: навч.-метод. посіб. для викладачів та учнів. Львів, 2009. 202 с.
8. Козловська І. М. Гуманістичні аспекти професійної педагогіки в контексті інтегративного підходу до освіти. / *Теоретичні та методичні основи забезпечення якості професійно-практичної підготовки учнів ПТНЗ*. за ред. І.Козловської та К.Леніка. Львів: Сполом, 2009. С. 46–85.
9. Дворникова Е. И. Формирование культурной идентичности и толерантности будущих учителей в процессе изучения русской литературы: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.08. 2007. 704 с.

10. Гриньова В. М. Педагогічна культура майбутнього вчителя як підґрунтя його успішної професійної діяльності. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: зб. наук. пр. ХНТУ. Херсон, 2011. Вип. 2 (5). С. 235–241.
11. Хоружа Л. Полікультурність і толерантність у системі вищої професійної педагогічної освіти / *Edukacja w społeczeństwach wielokulturowych*. Warszawa: Wyzsza Szkoła Pedagogiczna ZNP Uniwersytet w Białymstoku, 2012. S. 167–174.
12. Зязюн І. А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2000. № 1. С. 10–24.

References

1. Babii, M. Yu. (Ed.). (2014). *Tolerantnist: teoriia i praktyka: Rozdumy filosofiv i religii znavtsiv* [Tolerance: Theory and Practice: Reflections of Philosophers and Religious Scholars]. TsRISUAR. [in Ukrainian].
2. Deklaratsiia pryntsyviv tolerantnosti: utverdzhena rezoliutsiieiu 5.61 Heneralnoi konferentsii YuNESKO vid 16 lystopada 1995 r. [Declaration on the Principles of Tolerance: Approved by Resolution 5.61 of the General Conference of UNESCO of 16 November 1995]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503. [in Ukrainian].
3. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku [National strategy for the development of education in Ukraine until 2021]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 chervnia 2013 r. №344/2013 <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. [in Ukrainian].
4. Atroshchenko, T.O. (2019, 24 October). Pryntsyvy zabezpechennia diievosti systemy formuvannia mizhethnichnoi tolerantnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly u protsesi fakhovoi pidhotovky v mahistraturi [Principles of ensuring the effectiveness of the system of formation of interethnic tolerance of future primary school teachers in the process of professional training in master's degree]. In *Collection of abstracts of III International scientific-practical conference – Education and the formation of the competitiveness of professionals in terms of European integration* (pp.27–28). Mukachevo State university. [in Ukrainian].
5. Kostuban, R.V. (2015, 18 December). Obgruntuvannia potreby u formuvanni tolerantnosti u maibutnikh uchyteliv, yakii navchaiutsia u pedahohichnykh koledzhakh [Substantiation of the need for tolerance in future teachers studying in pedagogical colleges]. In *Collection of abstracts of III International scientific-practical conference – Psychology and pedagogy at the present stage of development of sciences: topical issues of theory and practice* (pp.71–74). HO «Pivdenna fundatsiia pedahohiky». [in Ukrainian].
6. Lektorskiy, V.A. (1997). O tolerantnosti, plyuralizme i kriticizme [About tolerance, pluralism and criticism]. *Voprosy filosofii*, 11, 46–54. [in Russian].
7. Muzalov, O., & Shydelko, A. (2009). *Profesiina adaptatsiia maibutnikh fakhivtsiv u protsesi kulturolohichnoi pidhotovky* [Professional adaptation of future specialists in the process of cultural training]. Lviv. [in Ukrainian].
8. Kozlovska, I.M. (2009). Humanistychni aspekty profesiinoi pedahohiky v konteksti intehratyvnoho pidkhodu do osvity [Humanistic aspects of professional pedagogy in the context of an integrative approach to education]. In Kozlovska, I., & Lienik, K. *Teoretychni ta metodychni osnovy zabezpechennia yakosti profesiino-praktychnoi pidhotovky uchniv PTNZ* [Theoretical and methodological bases of quality assurance of professional and practical training of vocational school students] (pp.46–85). Spolom. [in Ukrainian].
9. Dvornikova, E.I. (2007). Formirovanie kul'turnoj identichnosti i tolerantnosti budushhikh uchitelej v procессе izucheniya russkoj literatury [Formation of cultural identity and tolerance of future teachers in the process of studying Russian literature] (Unpublished doctoral dissertation). Kazan state University. [in Russian].
10. Hrynova, V.M. (2011). Pedahohichna kultura maibutnoho vchytelia yak pidgruntia yoho uspishnoi profesiinoi diialnosti [Pedagogical culture of the future teacher as a basis of his successful professional activity]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykholohii*, 2 (5), 235–241. [in Ukrainian].
11. Khoruzha, L. (2012). Polikurtunist i tolerantnist u systemi vyshchoi profesiinoi pedahohichnoi osvity [Polyculturalism and tolerance in the system of higher professional pedagogical education]. In *Edukacja w społeczeństwach wielokulturowych* (pp.167–174). Wyzsza Szkoła Pedagogiczna ZNP Uniwersytet w Białymstoku. [in Ukrainian].
12. Ziazun, I.A. (2000). Kontseptualni zasady teorii osvity v Ukraini [Conceptual principles of the theory of education in Ukraine]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*, 1, 10–24. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.10.2020 р.

Стаття прийнята до друку 20.10.2020 р.

Kozyar Mykhailo

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences

Department of Practical Psychology and Pedagogy

Lviv State University of Life Safety, Educational and Scientific Institute of Psychology and Social Protection
Lviv, Ukraine

Dziuba Petro

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Department of General Military Disciplines

Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
Khmelnitsky, Ukraine

Romanyshyna Lyudmyla

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Head of the Department of Pedagogy

Khmelnitsky Academy of Humanities and Pedagogy
Khmelnitsky, Ukraine

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF TOLERANCE FORMATION IN FUTURE OFFICERS

Abstract. The purpose of the article is to determine the theoretical basis for the formation of tolerance in future officers. A set of research methods was used to solve the set tasks: theoretical – analysis, synthesis, systematization, comparison, modeling and generalization – to study scientific sources, on the theoretical foundations of tolerance formation in future officers. The article considers the issue of formation of tolerance of future officers. The problem

is related to the formation of tolerance in higher education institutions. Tolerance of future officers is understood as a professional quality, which presupposes the formation of skills to perform duties in the modern military-polyethnic environment, which presupposes respect and understanding of colleagues and subordinates, the ability to communicate with them, to find common ground. Types of tolerance are considered: medical, physiological, communicative, age, educational, interclass, intercultural, professional, managerial, socio-economic, geographical, racial, religious, gender, political, sexual, marginal, interethnic, interethnic). These types are complemented by military-professional tolerance, which requires further research. The process is considered on the basis of interdisciplinary connections of humanities and professional disciplines. The peculiarities of the formation of tolerance of future officers are determined: officers take part in hostilities in the east of Ukraine, the situation is especially tense, so mutual understanding between commanders and servicemen is essential because they maintain an atmosphere of mutual trust; there is a need to support servicemen who are facing a combat situation for the first time; future officers must be able to show tolerance in the conditions of carrying out the orders of commanders, observance of military discipline, making decisions that affect the course of hostilities. Prospects for further research are identified: identification of external and internal factors that positively and negatively affect the formation of tolerance (pedagogical and psychological); improving the content of professional disciplines in order to form the tolerance of future officers.

Key words: future officers; higher military educational institution; educational process; tolerance; humanitarian courses.